

Wilfried Stroh

De philosophis et rhetoribus inter se aemulantibus

Philosophia uerum quaerit, rhetorica ueri simile. Illa ambigua distinguit, naturam rerum explicat, uiam ad beate uiuendum ministrat. Haec, ut persuadeat, argumentis docet, periodis delectat, affectibus permouet. Quae tamen disciplinae in tanta propositorum diuersitate unum olim commune habebant quod utraque se aptissimam credebat qua iuuentus educaretur. Vnde plus sescentos annos primum apud Graecos, deinde etiam apud Romanos magnum certamen extitit, utrum philosophiae an rhetoricae, cognitioni rerum an persuasioni mentium, adolescentibus potius studendum esset.¹ Grauis sane quaestio et quae nos nunc quoque tangat – nisi nos philosophiam et rhetoricam aequae in scholis contemneremus. De Germania mea loquor, nam Russia uestra est fortasse felicior.

De Isocrate et Platone riuilibus

Quisnam illas igitur diuum haec ad proelia misit?

Sic fere Homerus olim initio Iliadis, item nos: Quis erat auctor huius proelii? An Gorgiam rhetorem oratoremque,² quem sophistis adnumerant, primum eam litem suscitauisse dicamus, cum contra philosophos quosdam neque esse quicquam nec cognosci nec dici posse audacissime comprobabat?³ Per iocum, credite mihi, hoc fecit nec serio philosophiam oppugnauit.⁴ Maior auctoritas tribuenda uidetur Platoni, qui Socratem suum philosophiae moralis patrem contra Gorgiam illum eiusque asseclas in dialogo disputantem facit. Ibi enim primum ei qui *in philosophia* sunt eis opponuntur, qui *rheticam* colentes res publicas tractant.⁵ At si temporum seriem diligentius excutimus, Isocratem, qui Gorgiae discipulus erat, priorem fuisse ueri simile est,⁶ qui institutionem suam oratoriam a scholis quorundam philosophorum aperte segregauit. Iam enim in ea oratione quam *Contra sophistas* inscripsit (cui multis annis post *De antidosi* oratio amplior secuta est) sese abhorrere dicit ab inutili cauillatione eorum doctorum, qui certam stabilemque ueritatem quaerant, quod homini contingere non possit, et discipulis uirtutem atque adeo felicitatem uitae promittant.⁷ Quo loco uix dubium est quin ad Socraticos quosdam aut ipsum Platonem spectauerit. Ceterum philosophiam non omnino abiecit. Nam et ipse suam disciplinam *philosophiae* nomine, magis modeste puto quam gloriose, appellauit; et esse eam tam bene sentiendi quam bene dicendi scientiam dixit.⁸ Quin etiam putauit prodesse eam non solum ad linguas acuendas, sed etiam

¹ De hoc certamine (ab Isocrate usque ad Ciceronem) olim fusius egit ab Arnim (1898), qui inter philosophos, rhetores, sophistas subtilius fortasse quam utilius distinguit; breuiter Kasulke (2005) 20-48 (49 sqq.: de *sophistica secunda* q.d.), cui uestigia Arnimiana nimium prementi multis locis non adsentior. Nuperrime ipse quid sentirem dixi (Stroh 2011). Multa utilia habent Karadimas (1996) et Reinhardt / Winterbottom (2006) – quorum libros in catalogo scriptorum inuenies.

² In his uerbis adhibendis Romanos, non Graecos sequor: *orator* sit qui dicit, *rhetor* qui docet.

³ Hermann Diels / Walther Kranz (edd.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, uol. 2, Stuttgart 1952, nr. 82 B 1-3 (p. 279-281).

⁴ Cf. Heinrich Gomperz: *Sophistik und Rhetorik. Das Bildungsideal des EU LEGEIN in seinem Verhältnis zur Philosophie des 5. Jahrhunderts*, Leipzig / Berlin 1912 (it. 1965), 1-35.

⁵ Plat. Gorg. 500 C.: *Quaerimus enim [...] quomodo sit uiuendum, utrum eo more ad quem tu me prouocas, [...] ut ad populum dicam, rhetoricam exerceam inque re publica ita uerser ut uos uersamini [...], an hoc genere uitae quod est in philosophia positum [...].*

⁶ Sic certe nunc plurimi iudicant; cf. praesertim Christoph Eucken: *Isokrates: Seine Positionen in der Auseinandersetzung mit den zeitgenössischen Philosophen*, Berlin/New York 1983, 36 sqq.

⁷ or. 13, 1-8.

⁸ De qua re optime Wolf Steidle: „Redekunst und Bildung bei Isokrates“, *Hermes* 80, 1952, 257-296 (nunc in: W. St., *Ausgewählte Aufsätze*, Amsterdam 1987, 65-104), imprimis 272 sqq. Cf. Stroh (2009) 129-137.

ad mores corrigendos (etsi uirtus ipsa disci non posset).⁹ Magnum hercle promissum! Quis igitur miretur optimum quemque ad Isocratis scholam confluisse,¹⁰ ut a tali magistro cum ad eloquentiam tum fortasse ad honestatem institueretur.

Neque haec omnia displicere poterant Platoni.¹¹ Qui tamen fundamenta eruditionis non tam in arte dicendi quam in seuerioribus disciplinis nempe geometriae arithmeticae dialecticae posuit. Quod maxime e libris quos *De re publica* scripsit cognoscitur.¹² In *Gorgia*¹³ autem, in quo Socratem inducit, minus in Isocratem inuehitur tum riualet suum – nam eodem fere tempore Platon ipse Academiam suam condidit – quam in oratores sui et anteacti temporis omnemque reprehendit artem rhetoricam qualis tum docebatur. Quam artem esse omnino negat, primum quod rationem reddere eorum quae agat non queat, deinde quod iucundum pro bono atque utili quaerat: aduleatur hominibus, non prosit.¹⁴ Quod Platoni grauissimum uitium uidebatur. Nec quisquam umquam acerbius illo rhetoricam uituperauit!

Multis autem annis post sententiam suam si non mutauit at paululum correxit aut suppleuit. In *Phaedro*¹⁵ enim fieri posse ut rhetorica ars sit concedit, dummodo quodam philosophiae siue dialecticae auxilio instruat.¹⁶ Nam etiam ei qui oratorie fallere uelit ueritatis scientiam necessariam esse contendit, quae sine dialectica contingere non possit, deinde audientium animos commoueri posse negat nisi ab eo qui omne genus tam animorum quam orationum perspectum et quasi in partes diuisum habeat. Quae proposita magna Aristoteles Platonis discipulus postea in *Rhetorica* sua aliquatenus persecutus est, ubi et artem esse rhetoricam et utilem, modo ne quis abutatur, strenue defendit¹⁷ omnemque fere disciplinam oratoriam suo more i.e. uia ac ratione tribus libris accuratissime explicat. Quae studia a philosophiae seueritate paulum discrepantia sic trimetro Euripideo leuiter mutato iocose excusabat: *Turpe est tacere sinere et Isocratem loqui*.¹⁸

De philosophorum et rhetorum scholis quae inde ab Aristotele fuerunt

Eiusne igitur in disciplina siue secta, quae postea Peripati nomen accepit, iam quasi in unum confluerant illi duo riuuli philosophiae et rhetoricae, cum summum uideamus philosophum utriusque arti studere? Nolite id credere. Nam rhetorica, ut iam Isocrates uidit, non tam in doctrina et praeceptis quam in usu atque exercitatione constat.¹⁹ Nec quisquam putet se in foro ut oratorem excellere posse, si tantum Aristotelis aut rhetoris alicuius praecepta fideliter edidicerit. Aristoteles autem quique ei successerunt, inter quos praecipue Theophrastus²⁰

⁹ or. 3,21; 15,275-280.

¹⁰ Cf. Cic. de or.2,94: [...] *Isocrates, cuius e ludo tamquam ex equo Troiano meri principes exierunt*.

¹¹ De omni Platone quid uiri docti scripserint, nunc copiose docet Erler (2007).

¹² Vide Plat. rep. 7,521 C - 541 B.

¹³ Cf. nunc Erler (2007) 138-14; 596-598.

¹⁴ Plat. Gorg. 462 B - 466 A.

¹⁵ Cf. nunc Erler (2007) 215-223, 628-633 et Rapp (2002) 218-223.

¹⁶ Plat. Phaedr. 259 E sqq.; 270 B sqq. Multi inter *Gorgiam* Platonis et *Phaedrum* parum distinguunt.

¹⁷ Aristot. rhet. 1,1 (1354 A 1 sqq., 1355 A 21 sqq.). De ratione quae inter Platonis et Aristotelis de rhetorica sententias intercederet post alios optime egerunt Antje Hellwig: *Untersuchungen zur Theorie der Rhetorik bei Platon und Aristoteles*, Göttingen 1973 et Christof Rapp (2002).

¹⁸ Philodemus II 50 Sudh.; Cic. de or. 3,141; cf. Rapp (2002) 224 sq.

¹⁹ or. 13,16 sq.

²⁰ William W. Fortenbaugh et al. (ed.), *Theophrastus of Eresus: Sources for his life, writings, thought, and influence*, Bd. 2, Leiden et al. 1992, Nr. 666-713.

habendus est, non nihil sane operae studiis rhetoricis dederunt;²¹ nec tamen discipulos suos exercitationibus siue declamationibus ad ueram eloquentiam forensem erudiuerunt. Nam quod Aristoteles instituit de omnibus rebus in utramque partem disserere,²² est is quidem mos tam ad ueri simile inueniendum quam ad bene dicendum utilissimus (quod Cicero non semel dixit), sed ad oratorem perficiendum certe non sufficit. Contra ei qui post Isocratem fuerunt rhetores non dubito quin admodum paucis praeceptis²³ multum tamen exercitationis adiecerint. Sed eorum nomina non tenemus uno Anaximene excepto, cuius quae extat *Ars rhetorica* fuit illa quidem ualde utilis oratoribus, a subtilitate Aristotelis tamen non nihil remota.²⁴ Quibus rebus bene perspectis Ioannes ab Arnim, qui plus quam centum abhinc annos primus (ac paene ultimus) de philosophia et rhetorica inter se aemulantibus acute scripsit, tum Platonem eiusque rationem in scholis ubique praeualuisse, rhetores quasi in obscuro iacuisse adseuerauit. „Neque umquam in hominum memoria, ait, philosophia in educatione adulescentiae tam sine riuali obtenuit principatum.“²⁵

Sed hoc si uerum esset, si philosophi tam superiores fuissent, cur tum quoque non paucos eorum studiose contra rhetores scribebant deque dominatu in educatione rixabantur. Nam et Alexinus philosophus Megaricus in libro, cui *De educatione* titulus erat, detrectauit rhetoribus qui non in ueritate, sed in coniecturis uersarentur,²⁶ et Nausiphanes Epicuri magister philosophiam naturalem satis ualere ad eloquentiam affirmauit.²⁷ Ipse uero Epicurus rhetoricam ut omnes fere bonas artes despexit; solum epidicticam partem eius uoluit artem esse, eam autem inutilem oratoribus dixit.²⁸ Contra Stoici rhetorum discipulos eo ad se conuertere conabantur, quod unum sapientem, Stoicum scilicet, recte dicere posse et rhetoricam unam esse e uirtutibus praedicabant.²⁹ E Peripateticis autem et Phaeniam Eresium *Aduersus sophistas*³⁰ et Aristonem Ceum *Aduersus rhetores*³¹ scripsisse accepimus. Quae omnia indicare uidentur tum quoque rhetorum scholas floruisse et a philosophis tamquam riuales impugnatas fuisse.

Idque eo magis ut credamus adducimur, quod philosophos quidem nonnullos scripsisse contra rhetores uidemus, rhetores uero nusquam respondisse uel defendisse sese traduntur. Dicunt

²¹ Notum est hoc Quintilianus inst. 3,1,15: *Theophrastus* [...] *de rhetorice diligenter scripsit, atque hinc uel studiosius philosophi quam rhetores praecipueque Stoicorum ac Peripateticorum principes* (dicit autem de temporibus quae ante Hermagoram fuerunt). De Peripateticis plurima inuenies apud Flashar (2004).

²² Cic. de or. 3,80 (cf. 3,107); fin. 5,10; Tusc. 2,9; cf. ipsum Aristotelem, rhet. 1355 A 29 sqq.

²³ Testatur id ipsum Quintilianus (u. adn. 21).

²⁴ Quo tamen usus esse uidetur, cf. Stroh (2009) 185 sq.

²⁵ ab Arnim (1898) 80 sq., quem plurimi secuti sunt. Quae ab Arnim olim magis ingeniose iudicauerat quam acute probauerat, nuper titulorum (siue inscriptionum) testimoniis confirmare studuit Petrus Scholz disputatione grauissima: „Zur Bedeutung von Rede und Rhetorik in der hellenistischen Paideia und Politik“, in: Christoff Neumeister / Wulf Raeck (edd.): *Rede und Redner: Bewertung und Darstellung in den antiken Kulturen*, Bibliopolis, Möhnesee 2000, 95-118. Qui tamen meo iudicio non plus probare potuit quam illo tempore multos rhetoricis studiis etiam philosophica addidisse. Cf. Stroh (2011) 41 sq. Aperte contra Ioannem ab Arnim sensit uir harum rerum doctissimus Henri-Iréné Marrou: *Histoire de l'éducation dans l'antiquité* (1948), Paris 31955, 269: „Victus est Plato [...]; nam Isocrates [...] praeceptor exstitit primum Graeciae, deinde omnis orbis terrarum“.

²⁶ Philodemus I 80 Sudh.; sensus tamen obscuriusculus, cf. Klaus Döring, in: Hellmut Flashar (ed.): *Die Philosophie der Antike*, uol. 2/1: *Sophistik – Sokrates – Sokratik – Mathematik – Medizin*, Basel 1998, 219 sq.

²⁷ Cf. Kurt von Fritz, „Nausiphanes“, *RE* XVI 2 (1935) 2021-2027, praesertim 2024-2026.

²⁸ Sic certe Philodemus Epicureus scholarchae sententiam explicat; cf. nunc praecipue Clive Chandler: *Philodemus, On rhetoric' books 1 and 2: Translation and exegetical essays*, New York / London 2006.

²⁹ Stoicorum, praesertim Diogenis Babylonii, studia rhetorica nemo adhuc diligentius explicauit; partem solum tractauit Karl Barwick, *Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik*, Berlin 1957. Cf. tamen ab Arnim (1898) 77-80 et Stroh (2011) 37 sq. (ubi libri recentiores indicantur).

³⁰ Cf. Fritz Wehrli et al., in: Flashar (2004) 588-590.

³¹ Cf. Fritz Wehrli et al., in: Flashar (2004) 616-618.

sane nunc multi uiri docti – cum uiros dico, mulieres non excludo – de rixa illa que inter philosophiam rhetoricamque perpetua fuerit, tacent id quod tamen uerum est, nempe in eo certamine philosophiam eloquentissimam, rhetoricam diu quasi mutam fuisse. Nam primus qui, post Isocratem uidelicet, contra philosophos dicere ausus est, is fuit – quis credat? – Molo rhetor Rhodius,³² Ciceronis magister, fere initio primi saeculi (nisi nos testimoniorum paucitas fallit). Nonne hoc uobis quoque graue indicium uidetur principatus cuiusdam rhetorum in educanda iuuentute? Nam ut exemplum e nostris rebus sumam: An quisquam eorum qui hac aetate scientiam Anglici sermonis ut utilem profitentur, impugnare nos dignatur, qui Latinis Graecisque litteris imbuimus iuuentutem? Nemo. Ad se enim ut commodissimum magistrum uel sua sponte discipulos confluere uidet: Nos, nos, inquam, pro bonis artibus pugnare debemus. Item rhetorum scholas tum puto refertas fuisse iis qui de earum utilitate non dubitarent; philosophorum erat aduersus rhetores suae disciplinae non tam aperta commoda laudare et augere.

Sed utcumque haec fuerunt, certe inde ab Aristotele, si ipsam institutionem oratoriam spectamus, extitit illud, quod Cicero iam a Socrate coepisse uoluit, *discidium quasi linguae atque cordis, ut alii nos sapere, alii dicere docerent*.³³ Vbi tamen unum excipiamus necesse est, qui in rhetoricae historiis commemorari uix solet: Demetrium Phalereum, uirum singularem.³⁴ Nam cum Theophrasti auditor fuisset et ipse nonnulla de philosophia scripsisset, Atheniensium ciuitatem decem annos feliciter gubernauit, orationum autem suarum suauitate et aequalium et posterorum admiratione dignissimus uisus est.³⁵ (Nec quisquam ante Ciceronem tam prope accessit ad illum regem philosophum quem Plato sibi finxerat.³⁶) Quin etiam ipse rhetoricam docebat repertorque dicitur fuisse eius generis declamationum, quod postea ubique in scholis ut commodissimum colebatur, diuisum in controuersias et suasorias.³⁷ Quam dolemus huius tanti uiri tam pauca restare monumenta!

De Critolao Peripatetico rhetoricae inimico

Secundo saeculo a.Chr., aiunt, post longum philosophiae regnum denuo acerrima pugna exarsit inter philosophos rhetoresque.³⁸ Iam scitis, quid respondendum putem. Non uerissima potuit esse ea pugna, in qua solum philosophi armis strepebant inimicis quiescentibus. Propugnator autem eorum erat Critolaus Peripateticus,³⁹ qui contra Aristotelis scholarum sui auctoritatem quasi Platone duce denuo nullam esse rhetoricae artem affirmabat idque copiose comprobabat, adiutus ex parte a Diogene Babylonio Stoico,⁴⁰ postea a Charmada⁴¹ Clitomachoque Academicis acutissimis. Quorum scripta non tenemus, argumenta tamen e

³² Scripsit *In philosophos*: Schol. Aristoph. nub. 144; Diog. Laert. 3,34.

³³ Cic. de or. 3,60.

³⁴ Cf. Fritz Wehrli et al. in: Flashar (2004) 594-599.

³⁵ Cic. Brut. 37 f.; off. 1,3 et saepius; cf. Stroh (2009) 250 (contra Eduardum Norden).

³⁶ Cf. Cic. leg. 3,14.

³⁷ Quint. inst. 2,4,41 f. (dubitante tamen Quintiliano ipso).

³⁸ De qua post ab Arnim (1898) aliosque nuper egerunt Brittain (2001), Kasulke (2005), Liebersohn (2010).

³⁹ Cf. Fritz Wehrli (ed.), „Kritolaos und seine Schüler“, in: *Die Schule des Aristoteles*, uol. 10, Basel 1969, 45-91, ibi fr. 25-39 (cum commentario); cf. etiam Wehrli et al. in: Flashar (2004), 627 sq., 663.

⁴⁰ Ludouicus Radermacher olim uoluerat demonstrare Critolaum tam rhetores quam Stoicos, imprimis Diogenem, impugnauisse, quod ei quoque rhetoricam ut artem agnoscerent („Critolaus und die Rhetorik“, in: Siegfried Sudhaus [ed.], *Philodemi uolumina rhetorica. Supplementum*, Leipzig 1885, p. IX-XXVI). Quam opinionem paucissimi secuti sunt (cf. Reinhardt / Winterbottom [2006] 304 sq.); nuper tamen eam uehementer defendit Liebersohn qui quasi duo genera disputationum dinosci posse statuit, unam inter philosophos et rhetores, alteram inter philosophos ipsos, quarum illam exteriorem, hanc interiorem disputationem („external / internal debate“) uocat, cf. praesertim 54 sq. Aduersatur tamen Stroh (2011) 51 sq.

⁴¹ De quo sagacissime egit Brittain (2001) 312-328.

Cicerone, Philodemo, Quintiliano, Sexto Empirico⁴² satis nota habemus.⁴³ Quorum grauisimum erat quod rhetoricam ut non inutilem solum, sed etiam perniciosam rebus publicis accusabant eamque ob hanc causam e Cretensium Lacedaemoniorumque ciuitatibus optimis expulsam esse dicebant. Nam quid prodesse rei publicae, si quis modo pro uerbis legis, modo contra uerba pro sententia dicere didicisset? Cetera erant paulo sagaciora. Negabant enim eam esse artem quae etiam falsis assentiretur, quae non haberet definitam materiam aut certum finem propositum. Ceterum fuisse ante rhetoricae inuentores multos oratores bonos et postea quoque nonnullos sine ulla artis institutione ad aliquam famam eloquentiae euasisse dicebant.

Quis neget in hac argumentatione non nihil ueri fuisse? Sed mirum est ea potissimum aetate, dico saeculo secundo medio, tanto studio philosophos nouum impetum fecisse in rhetorum disciplinam. Qua de causa? Ioannes ab Arnim quique eum secuti sunt suspicabantur eam aemulationem inde subito acriorem extitisse quod tum Graeci magistri ad Romanos respicere coepissent, unde sibi quisque discipulos quam plurimos captare uoluissent.⁴⁴ Sed id nec per se satis probabile est – cur enim illi magistri Romanos adulescentes magis curarent quam suos? – nec testimoniis comprobatur. Alia causa grauior uidetur. Eo tempore Hermagoras Temnites quidam ediderat *Artes rhetoricas* subtiliter elaboratas, in quibus singulis statibus siue constitutionibus causarum iudicialium in plurimas partes diuisis amplissima copia locorum i.e. argumentorum assignata erat.⁴⁵ Opus sane erat et utilissimum oratoribus⁴⁶ et paene philosophorum diligentia et acumine institutum.⁴⁷ Iam non facile erat philosophis contemnere rhetoricam ut quae nil artis simile haberet. Quo magis eam impugnabant.⁴⁸

De Romanorum et Ciceronis studiis rhetoricis

Quid tamen Romani, simulac litteras Graecas cognoscere et discere coeperunt, de philosophis rhetoribusque sentiebant? Ac primum eos parum distinctos habuisse uidentur. Nam anno 161 a.Chr. utrique simul senatus consulto⁴⁹ ex urbe expulsi sunt.⁵⁰ Exstiterant tum igitur Romae et qui philosophiam et qui rhetoricam docerent. Sed expulsionis illius uis neque in longum tempus ualere nec priuatae institutioni (qualem in Aemilii Paulli domo fuisse nouimus⁵¹) obesse potuit. Vt Tiberius Gracchus semper secum habuisse et Blossium Stoicum et

⁴² De his testibus cf. Liebersohn (2010) 17-23; Stroh (2011) 47-51.

⁴³ De quibus nimis acute nunc agit Liebersohn (2010) 58-209; minus acute Stroh (2011) 51-56.

⁴⁴ ab Arnim (1898) 88 sqq.; cf. e.g. Kroll (1940) 1083 f., 1086; Kasulke (2005) 39 sq.; Liebersohn (2010) 26 sq. Minus assentitur tamen Brittain (2001) 302 sq.

⁴⁵ Operis nobis perditum fragmenta post alios diligentissime collegit et explicauit Dieter Matthes: „Hermagoras von Temnos 1904-1955“, *Lustrum* 1958/3, Göttingen 1959, 58-278. Breuissime nunc Beth S. Bennett, „Hermagoras of Temnos“, in: Michelle Ballif / Michael G. Moran (ed.), *Classical rhetorics and rhetoricians*, Westport 2005, 187-193.

⁴⁶ Cf. Cic. Brut. 263; 271; Stroh (2009) 264 sq.; Stroh (2011) 60 sq.

⁴⁷ Quintilianus (inst. 3,1,16) nouam propriamque uiam rhetoricae Hermagoram instituisse testatur: Nemo e rhetoribus antea aliquid quod Aristotelis operi par esset confecerat.

⁴⁸ Multi (ab Arnim [1898] 92 et alii) id in Hermagorae artibus philosophis displicuisse ut molestissimum putant, quod Hermagoras *theses* i.e. quaestiones uniuersas rhetoribus adscripserit, quasi eripuerit philosophis. Quod credere uix possum. Nam in institutione oratoria Hermagorae illarum *thesium* pars erat minima, ut Cicero (de or. 2,78 et alibi) docet; regnabant, ut par erat, *hypotheses*. Cf. Stroh (2011) 58-60.

⁴⁹ Quantis uerborum ambagibus neque ulla ratione addita! Legite ipsa uerba Suet. gramm. 25,1: [...] *quod uerba facta sunt de philosophis et de rhetoribus, de ea re ita censuerunt, ut M. Pomponius praetor animaduertent curaretque uti ei e re publica fideque sua uideretur uti Romae ne essent*. Cf. Suerbaum (2002) 531; 550. Qui cur eosdem philosophos et rhetores fuisse suspicetur (550 „wohl in Personalunion“), non uideo.

⁵⁰ Cato, cui Graecae litterae omnes diu suspectae erant (cf. libros apud Suerbaum [2002] 384 sq. laudatos), tam Isocratem rhetorem quam Socratem philosophum irridebat (Plut. Cat. mai. 23,1 sq.).

⁵¹ Plut. Aem. Paul. 6,8 sq.

Diophanem rhetorem traditur.⁵² Ciceronis autem aetate fere omnes nobiliores qui in re publica uersabantur praeceptis rhetorum a Graecis doctoribus instructi erant,⁵³ nonnulli etiam philosophiae tantopere studuerunt, ut se aut Academicos aut Stoicos aut etiam Epicureos profiterentur. Cicero ipse autem, ut testatur, et a philosophis sapere et a rhetoribus dicere didicit – Graece scilicet (nam declamationes Latinae serius inductae sunt)⁵⁴. Quem autem praecipuum magistrum suum dicit, Philo philosophus Academicus tam amicus arti oratoriae uidetur fuisse, ut dies institutionis in binas partes diduceret, alteram philosophicis, alteram rhetoricis scholis attributam.⁵⁵ Quin etiam causas definitas, quas *hypotheses* uocabant, quae antea semper propriae rhetorum fuerant, ad suam institutionem admittebat,⁵⁶ ut paene perfectus rhetor esset. Hunc igitur Cicero secutus est, qui semper aliquo modo et orator et philosophus esse studuit, nonnulla etiam de rhetorica scripsit.

Eum uirum multi nunc laudant, quod has artes diuersas feliciter coniunxerit, Ioannes ab Arnim autem, qui rem acutius perpendit, potius uituperauit, quod Philoni suo adsensus⁵⁷ rationem Isocrateam aut, ut ipse dicit, sophisticam renouauerit, Platoniam deseruerit. Quid igitur credamus? Ac primum quidem inter tempora iuuenilis et adultae aetatis distinguendum est (quod Ioannes ille non fecit). Nam Cicero cum adulescens in Rhetoricis suis – e quibus duo libros nunc *De inuentione* inscriptos absoluit – omnia omnium rhetorum praecepta nouo more in unum cogere conaretur,⁵⁸ philosophiae aut, ut ipse dicit, sapientiae primas partes detulit: eloquentiam enim ait sine sapientia ciuitatibus non prodesse, sed plerumque obesse.⁵⁹ Quare pessime factum esse existimat quod olim sapientes, qui diu regnauissent (de Septem sapientibus illis uidelicet cogitat) a disertis quibusdam minime sapientibus de ciuitatum deiecti sint gubernaculis.⁶⁰ Ergo Cicero quicumque sua aetate sapientiae uirtutisque studeant hortatur, ut amplectantur eloquentiam, capessant rem publicam, peiores regnare prohibeant. (Quae sententia in ipsa rhetoricae commendatione tamen maxime Platonica est, cum Plato, quem Cicero semper quasi Homerum philosophorum coluit, si ciuitates aliquando adquiescere uellent, aut regnandum esse philosophis aut philosophandum regibus dixerit.⁶¹) Quam Cicero tum sibi quasi supremam legem in totam uitam statuuisse uidetur eum in modum, ut interdum amicis diceret se oratorem uocari nolle, malle philosophum; nam philosophiam esse opus suum uerum, arte oratoria sese ut instrumento uti.⁶²

⁵² Plut. Tib. 8,6; cf. Suerbaum (2002) 498.

⁵³ Id cognoscitur uel ex eis quae initio saeculi primi Crassus et Antonius in Ciceronis *De oratore* libris disputant: Cicero enim tempora diligenter distinguit, ne in anachronismos q.d. cadat.

⁵⁴ Rhetoricam Latinam, si Catonis Antonique libellos excipias (Suerbaum [2002] 409-411; 509 sq.), primum incohauisse puto Ciceronem in libris *De inuentione*, magis exornauisse quam perfecisse in libris *De oratore*; quem tunc denique Auctor ad Herennium q.d. secutus est (Stroh [2009] 360 sq.). Tamen diu Romani apud Graecos magistros Graece declamare, Latine non nisi priuatim inter amicos solebant (Cic. Brut. 310); anno 92 a.Chr. censors Plotium Gallum siue Latinos rhetores, qui exercitationes Latinas instituerant, edicto improbauerunt (Suet. gramm. 25,1). Tandem inde ab a. 50 a.Chr. certius aliquid de Latinae declamationis institutione audimus (cf. Wilfried Stroh, „declamatio“, in: Bianca-Jeanette / Jens-Peter Schröder (ed.), *Studium declamatorium: Untersuchungen zu Schuliübungen und Prunkreden von der Antike bis zur Neuzeit*, München / Leipzig 2003, 5-34, ibi 31-33).

⁵⁵ Cf. imprimis Cic. Tusc. 2,9; plura apud Brittain (2001). Iniuria dubitat Barwick (1963) 80, cf. Stroh (2011) 61-63.

⁵⁶ Cic. de or. 3,110; inepte hoc quidem loco Barwick (1963) 39.

⁵⁷ ab Arnim (1898) 97-113.

⁵⁸ Cic. inu. 2,4 sq.; cf. Stroh (2009) 358-361.

⁵⁹ Cic. inu. 1,1.

⁶⁰ Cic. inu. 1,4.

⁶¹ Plat. rep. 5,473 C - E.

⁶² Plut. Cic. 33,6; cf. Wilfried Stroh, *Cicero: Redner, Statsmann, Philosoph*, München 2008, 9 sqq., imprimis 12 sq.

Sed haec adulescens, inquam. Paulum aliter postea iudicauisse eum uidemus. Nam in libris *De oratore* scriptis de ciuitatum commodis parum cogitat, tantum de perfecto oratore quaerit, quem sine philosophia fieri posse negat. Oportere enim illum et in utramque partem disputare posse⁶³ et e philosophiae quasi thesauro haurire omnes illos de religione, de moribus, de legibus deque republica constituenda locos, quos oratorem in promptu habere necesse sit.⁶⁴ Quare Crassus, qui in hoc dialogo primas partes agit, optimos magistros illos olim fuisse sophistas putat qui, ut postea Isocrates, et sapere et dicere docuerint seque philosophos nominarint. Socratem autem illud nomen commune eripuisse illis sibi que uni arrogauisse, ut inde illud absurdum ac deplorabile *discidium quasi linguae atque cordis*, de quo diximus, extiterit, ut alii sapienter sentiendi alii ornate dicendi magistri essent.⁶⁵ Ergo ut Cicero olim sapientiae studiosos ad eloquentiam uocauit, sic nunc rhetoricae deditos ad philosophiam hortatur. Quod sane aliquantum abhorrere uidetur ab illo uitae proposito, de quo antea dixi. Nam hic certe Cicero eloquentiam ut opus suum tractat, philosophiam autem ut aliquis sophistes instrumenti loco habet.⁶⁶ Atque hoc quidem recte Ioannes ab Arnim.

Qui tamen minime mihi audiendus uidetur, cum omnem hanc doctrinam non ipsi Ciceroni, sed Philoni magistro eius adscribit. Nam nec philosophi erat ita humiliare sapientiam ut quasi ancilla esset eloquentiae, neque hominis Academici, immo antistitis Academiae, tam morose iudicare de Socrate, quem et Plato et omnes qui nunc dicuntur sceptici unice uenerabantur.⁶⁷ Quid quod ne Cicero ipse quidem tales sententias, tam audaces, ne dicam procaces, suo ore proprio proferre ausus est, sed personam Crassi ut philosophiae minus quam eloquentiae dediti sibi praetendit? Nec postea Cicero plane a Platone suo desciiuit. Nam et in prooemio primi libri *De re publica* scripti Platone duce sapientissimum quemque ad rem publicam capessendam hortatur,⁶⁸ et in *Hortensio* argumentis plerisque e Platone sumptis oratori celeberrimo suadet, ut philosophiae studeat quae omni eloquentia potior menti humanae sit aptissima.⁶⁹

Attamen, si quidem libros *De oratore* unos spectamus, Cicero primus omnium quos quidem e scriptis nouerimus eis aduersari ausus est quae post Platonem philosophi Graeci rhetoribus obiecerant, non ille quidem ut rhetoricam artem esse comprobaret – nam eam quaestionem minus curabat⁷⁰ – sed ut philosophos reprehenderet, qui cogitandi rationem a dicendi arte separauissent. Ecce rhetorica, quae tam diu rea fuit, subito accusatrix facta est! Nec tamen aut Cicero ipse aut alius tollere illud *discidium quasi linguae atque cordis* potuit (de quo etiam in *Oratore* postea queritur⁷¹). Nam si quis dicat aetate Caesarea subsecuta quosdam fuisse quos

⁶³ Cic. de or. 3,71; 80; 107.

⁶⁴ Cic. de or. 1,55 sqq.; 3,121-125.

⁶⁵ Cic. de or. 3, 56-61.

⁶⁶ Cf. Christoff Neumeister: *Grundsätze der forensischen Rhetorik gezeigt an Gerichtsreden Ciceros*, München 1964, 25 sq.: „Cicero philosophiam non, ut studium sapientiae, per se appetendam putat, sed eam persuasioni quasi ancillam seruire uult. Quodsi ipse credit se discidium illud philosophiae et rhetoricae, cuius auctor Socrates fuerit, sustulisse et utramque disciplinam inter se coniunxisse, uehementer errat.“ Vera sunt haec, sed ad solum hunc unum dialogum pertinent, qui mihi uerissimam Ciceronis de philosophia sententiam aperire non uidetur. Legite libros de philosophia posteriores.

⁶⁷ Si mireris Ciceronem in his libris numquam aut semel (3,110) Philonis mentionem facere, qui artes rhetoricas philosophicis adiunxit, cogita illum anno 92 a.Chr. n., quo Crassus Antoniusque inter se disputauisse dicuntur, nondum uenisse Romam, anno 55 autem, quo Cicero scripsit, iam mortuum fuisse.

⁶⁸ Cic rep. 1,1-12.

⁶⁹ Augustin. trin. 14,12 = Hortensius fr. 101 Straume-Zimmermann.

⁷⁰ Crassus hanc *uerbi controuersiam* inutilem putat (ap. Cic. de or. 1,47; cf. 1,108 f.; 2,30).

⁷¹ orator 17. Errauit igitur Gulielmus Kroll (1940) 1089 (cf. eius comm. ad Cic. Or., Berolini 1913 ad locum!), qui inde a Philone, Antiocho, Cicerone rhetoricae philosophiaeque discidium sepultum credidit. Similiter iudicauerat iam ab Arnim (1898) 112 sq., nunc praesertim Kasulke (2005) 45-48.

tam oratores quam philosophos appellare possis,⁷² dicit de personis aliquid, non de disciplinis, quae seiunctae restiterunt. Nec quisquam Philonis philosophiae simul et rhetoricae doctoris exemplum renouare dignatus est.

De temporibus Caesareis

Occiso autem Cicerone, extincta libera re publica eloquentiae olim latissimus campus in angustius contractus est, quae tamen et in rhetorum scholis (e Seneca maiore satis notis) et in iudiciis tam publicis quam priuatis etiam tum uigebat. Accessit quod color quidam oratorius tum e scholis quasi ad omne genus litterarum exundabat. Comparete, si uultis, Lucanum cum Vergilio, Senecam cum Cicerone! Nec tamen mirandum est tum plures fuisse qui, si optio daretur, philosophiae quam rhetoricae operam nauare uellent, etiam ab illa ad hanc quasi transfugerent. Vt Vergilius adulescens extrema et iam quasi animam agente re publica rhetoribus, quibus adhaeserat, ualedixit seque in philosophorum ordinem transscripsit.⁷³

*Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullae [...]
Nos ad beatos uela mittimus portus
magni petentes docta dicta Sironis
uitamque ab omni uindicauimus cura.*

Quintilianus autem rhetorum omnium optimus conqueritur de eis qui, dum se labori eloquentiae impares sentiant, in philosophorum fugiant auditoria,⁷⁴ cum tamen notum sit plurimos eorum philosophiae nomine tantum ad uitia sua occultanda abuti.⁷⁵ (Videtur quanto acrius tunc conualescente philosophia rhetores in eam inuecti sint.) Atque is, Quintilianum dico, longe accuratius quam quisquam antea, quem nouerimus, omnia argumenta quae philosophi contra rhetores inuenerunt refutare conatur.⁷⁶

Ac fere eodem tempore Dio Chrysostomus Graecus e rhetore factus est philosophus;⁷⁷ paulo post etiam Lucianus simile quid de se narrat;⁷⁸ denique Marcus Aurelius imperator ipse gratias agit Rustico cuidam, quod se a rhetorica ad Epictetae Stoici libros duxerit.⁷⁹ Seuerissime autem et argutissime Sextus Empiricus philosophus Critolai aliorumque argumentis usus rhetoricam accusat.⁸⁰ Quam defendit saeculo p. Chr.n. secundo Aristides rhetor Graecus nobilissimus, qui primus omnium – quis credat? – Platonis argumenta in *Gorgia* prolata singula reprehendere et confutare ausus est.⁸¹ Sescentos fere annos nemo id operae pretium aut necessarium duxerat. Tanta fuerat rhetorum siue inertia siue securitas. Nec tamen philosophi eloquentiam Aristidis disertissimi neglegebant. Nam Porphyrius Platonius

⁷² Vt Maximus Tyrius, de quo cf. Johannes Hahn, *Der Philosoph und die Gesellschaft*, Stuttgart 1989, 92 sqq.

⁷³ catal. 5: Num genuinum hoc sit carmen disputatur, quod nil refert ad nostram quaestionem.

⁷⁴ Quint. inst. 12,3,12.

⁷⁵ inst. 1 pr.15, cf. 12,2,9. Accusat etiam philosophos quod per ignauiam officia ciuilia deserant (inst. 12,2,6 sq).

⁷⁶ inst. 2, 15-17; cf. nunc commentarium copiosissimum Reinhardt / Winterbottom 2006 et Stroh (2011) 79-84.

⁷⁷ Credulus est Karadimas (1996), 9-12 et ego; contra disputat Kasulke (2005) 80-106; cf. Stroh (2009) 459-463, 562 (ubi libri indicantur).

⁷⁸ Iterum credit Karadimas (1996) 18-25; dissentit Kasulke (2005) 107-132.

⁷⁹ Ad se ipsum 1,7; cf. „Epist. ad Caesarem 4,13“ (p. 68 sq. v.d. Hout). De ea Herwig Görgemanns, „Der Bekehrungsbrief Marc Aurels“, *Rheinisches Museum für Philologie* 134 (1991), 96-109, etiam Karadimas (1996) 13-18; longe aliter Kasulke (2005), 188-382.

⁸⁰ Cf. Karadimas (1996) et Kasulke (2005), impr. 162-187, quorum opiniones (ut fere ubique) contrariae sunt. Desideratur commentarius; paucissima praebet Fritz Jürß: *Sextus Empiricus: Gegen die Wissenschaftler Buch 1-6* [...], Würzburg 2001, plura tamen Liebersohn (2010).

⁸¹ *Pro rhetorica* = or. 2. Dispositionem orationis explicant Kasulke (2005) 145-148 et David Sohlberg, „Aelius Aristides und Diogenes von Babylon“, *Museum Helveticum* 29, 1972, 177-200, ibi 256-277. Accuratissime de toto opere disputat Karadimas (1996).

uno saeculo post septem libros contra illum rhetorem scripsit.⁸² Vnde uidemus hoc certamen philosophorum rhetorumque, etsi tunc paene superiores erant philosophi, minime extinctum fuisse.

De aetate Christiana

Quod durauit quodammodo etiam usque ad eam aetatem qua Christiana religio paene omnes res nouauit. Nam ut olim Dio Chrysostomus e rhetore philosophus, ita tum multi e rhetoribus profanis contionatores sacri fiebant: Lactantius, Basilius, Gregorius Nyssenus, Augustinus. Quorum tamen conuersiones non tantae erant, ut ei artem oratoriam, quam simplicitati Sacrae scripturae dissimilem sentiebant, omnino spernerent, sed magis ut ea ad ueritatem Christianam illustrandam uterentur. Vt Lactantius, qui nunc quoque haud immerito *Cicero Christianus* dicitur, aperte fatetur sibi multum profuisse illam declamationum siue litium fictarum exercitationem ut maiore ui atque copia defendere possit causam Christianam;⁸³ et Augustinus, cuius ingenium fere nemo illis saeculis adaequauit, in quarto libro *De doctrina Christiana* composito ueram artem rhetoricam Christianam elaborauit, quam ad Ciceronis leges disposuit, cum tamen exempla oratoria e Paulo apostolo sumeret.

Sic factum est ut Medio aeuo quod dicitur rhetorica semper aliquatenus culta sit, etsi numquam ad dignitatem philosophiae quae a theologia uix distinguebatur escenderit. Pars erat illa et quasi fundamentum artium liberalium, omnium studiorum fastigium autem philosophia tenebat.⁸⁴ Quam longe autem tum summi doctores ab eloquentia olim in scholis exulta, ne a philosophis quidem tota neglecta, afuerint, quiuis uidet qui uel unius Thomae Aquinatis summi theologi scripta tam exilia et ieiuna degustet. Denique una cum litteris renascentibus etiam rhetorica ad pristinum honorem euecta est. Scitis quam Petrarca nouae aetatis signifer Ciceronem suum amauerit, quam eloquentiae studuerit! Cuius admirator Laurentius Valla philosophiam uelut communem militem aut tribunum *sub imperatrice oratione* i.e rhetorica mereri uoluit.⁸⁵ Apud nos Germanos autem Philippus Melanchthon inter omnes maxime rhetoricae cantauit encomium.⁸⁶ (Is tamen sine detrimento philosophiae, quam aequae aestimabat.) Vnde usque ad saeculum duodeuicesimum⁸⁷ rhetorica in scholis, tam in euangelicis quam in catholicis, principem locum tenebat; quare philologiae classicae professores quos nunc dicimus tunc eloquentiae professores uocabantur.

Tempora recentia⁸⁸ autem non nihil damni rhetoricae attulerunt, si quidem ad publicas scholas attendimus. Nam in Germania quidem nunc certe paucissimi magistri huic arti operam dare solent, nedum scholares suos declamationibus exerceant. Cuius mutationis causae admodum in obscuro uidentur. Nam alii id factum credunt quod Latina institutio defecerit, alii quod magnae auctoritatis philosophi ut Kantius rhetoricam despexerint, alii quod praesertim in

⁸² Schmid, Wilhelm / Otto Stählin: *Geschichte der griechischen Litteratur*, 2. Teil, 2. Hälfte, München ⁶1924, 705, adn. 3 et 4.

⁸³ Lact. inst. 1,1,10.

⁸⁴ Cf. Hanna-Barbara Gerl, „Rhetorik und Philosophie im Mittelalter“, in: Schanze / Kopperschmidt (1989) 99-119.

⁸⁵ Sic citatur ab Ernesto Grassi, in: Schanze / Kopperschmidt (1989) 166.

⁸⁶ Cf. nunc Olaf Berwald, *Philipp Melanchthons Sicht der Rhetorik*, Wiesbaden 1994.

⁸⁷ Notissimus liber est Wilfried Barner, *Barockrhetorik: Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*, Tübingen 1970 (it. 2002).

⁸⁸ Quantum etiam saeculo undeuicesimo ualuerint studia rhetorica in scholis Germanicis, docet Dieter Breuer, „Schulrhetorik im 19. Jahrhundert“, in: Helmut Schanze (Hg.), *Rhetorik: Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16.–20. Jahrhundert*, Frankfurt a. M. 1974, 145–179.

Germania condicione rerum publicarum libertas siue licentia oratoribus necessaria diu extincta iacuerit. De quo longum est disputare. (Quantum autem nunc quoque extra scholarum muros in uita publica eloquentia possit, etiam recentibus exemplis uidemus. Quam saepe eheu pessimi homines oratores tamen boni exstiterunt, ut noster Adolphus Hitler, quam raro saeui tyranni oratores mali, ut uester Iosephus Stalin!) Nec tamen philosophia rhetoricae uetus aemula ex huius damno ipsa creuit. Nam nunc in scholis etiam illa misere iacet, quod mihi aequè dolendum uidetur. Nam ut homines simus humanitatemque colamus, et animi uires exerceamus oportet et linguae.

Catalogus scriptorum saepius laudatorum

Arnim, Hans von: *Leben und Werke des Dion von Prusa. Mit einer Einleitung; Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampf um die Jugendbildung*, Berlin 1898

Barwick, Karl: *Das rednerische Bildungsideal Ciceros*, Berlin 1963

Brittain, Charles: *Philo of Larissa: The last of the Academic sceptics*, Oxford 2001

Erlar, Michael: Ders.: *Platon*, in: Hellmut Flashar (ed.): *Die Philosophie der Antike*, Bd. 2/2, Basel 2007

Flashar, Hellmut (ed.): *Die Philosophie der Antike*, uol. 3: Ältere Akademie - Aristoteles - Peripatos, Basel 2004

Karadimas, Dimitrios: *Sextus Empiricus against Aelius Aristides: The conflict between philosophy and rhetoric in the second century A.D.*, Lund 1996

Kasulke, Christoph Tobias: *Fronto, Marc Aurel und kein Konflikt zwischen Rhetorik und Philosophie im 2. Jh. n. Chr.*, München 2005

Kroll, Wilhelm: „Rhetorik“, *RE Suppl.* VII (1940), 1039-1138

Liebersohn, Yosef Z.: *The dispute concerning rhetoric in Hellenistic thought*, Göttingen 2010

Rapp, Christof (Hg.): *Aristoteles, Rhetorik, übersetzt und erläutert*, Berlin (Darmstadt) 2002

Reinhardt, Tobias / Michael Winterbottom (ed., comm.): *Quintilian: Institutio Oratoria Book 2*, Oxford 2006

Schanze, Helmut / Josef Kopperschmidt (ed.): *Rhetorik und Philosophie*, München 1989

Stroh, Wilfried: *Die Macht der Rede: Eine kleine Geschichte der Rhetorik im alten Griechenland und Rom*, Berlin 2009 (2010)

Idem: „Philosophie und Rhetorik in der antiken Bildungsgeschichte“, in: Rolf Kussl (ed.), *Antike im Dialog. Dialog Schule-Wissenschaft, Klassische Sprachen und Literaturen* uol. 45, Speyer 2011, 11-105

Suerbaum, Werner (ed.): *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, uol. 1: *Die archaische Literatur: Von den Anfängen bis Sullas Tod [...]*, München 2002